

феодално-залежного населення (здебільшого селян, що господарювали на дрібній земельній ділянці, переданій їм у користування за умови відбування служби чи оплати встановлених платежів). Цей поділ, що визначав суспільний устрій Київської Русі, остаточно оформився з розвитком феодалних майнових відносин. У межах названих класів населення Київської Русі поділялося на окремі групи, відмінність у становищі яких мали не лише економічний, а й правовий характер, тобто ці групи різнилися між собою за обсягом правоздатності. Соціальне значення панівного класу феодалів (князів, бояр, а згодом і духовенства), насамперед, ґрунтувалося на володінні землею. А феодално-залежне населення формувалося з особисто вільних общинників (смердів), напіввільних (закупів, рядовичів, ізгоїв) та рабів (холопів).

4. За формою правління Київська Русь була монархією, державність якої розвивалась у двох основних напрямках. *Перший*: від системи управління, що випливала з військової організації, – до цивільних форм правління. *Другий*: від посилення централізму – до децентралізації. Ці тенденції були причиною неодноразової трансформації влади на Русі з центром у Києві. Органами влади у Київській державі були: князь, рада при князеві, віче (народні збори) та снєми (міжкнязівські з'їзди). Вищим органом влади Київської держави була спадкоємницька (за принципом старшинства в князівському роді, а згодом – «отчини») влада великого князя. Частиною державної системи Київської Русі була Руська православна церква. Вона перебрала окремі державні функції, а одержавши певну частину судових прав, допомогла виробити норми феодалного права.

5. Важливими рисами судово-адміністративного устрою Київської Русі були: поділ судочинства на два відомства (світське й церковне) та невідокремленість суду від адміністрації. У Київській Русі серед судів розрізняли: державні (князівські), церковні, вотчинні (боярські) і громадські (вервні).

6. Українське право доби Київської Русі виростало зі звичаю та практики правового вирішення конфліктів. У цілому розвиток права на Русі здійснювався в напрямку створення норм, які поширювали чи змінювали звичаєві традиції та за своєю формою мало чим від них відрізнялися. Звичасве право лежало в основі правової системи Русі.

7. Першим кодифікованим збірником стала «Руська правда» давньоруських правових норм. Вона репрезентувала систему суспільних і правових уявлень українського народу в найдавніші часи, найповніше зберегла давні положення звичасвого права.

8. Законодавство Київської Русі, що було поставлене на службу державі, послідовно відстоювало інтереси феодалів, утверджуючи принцип привілею. Правоздатність учасників правовідносин була різною за обсягом, залежачи від суспільного становища й статі.

9. Отже, Київська Русь або Києво-Руська держава стала першою за порядком формою розвитку вітчизняної середньовічної державності. Головними її ознаками як держави були: наявність публічної влади, відчуженої від народу, розміщення населення за територіальним (а не племінним принципом), збирання данини для утримання апарату влади. Ранньофеодалний характер держави виявлявся у тому, що власність на землю продовжувала залишатися колективною. Земля належала панівній групі загалом, князеві з дружиною та боярами. Зберігалися пережитки первіснообщинного ладу: повинності селян обмежувалися сплатою данини; зберігався звичай «кровної помсти», для вирішення найважливіших питань населення збиралося на загальні збори-віче; для оборони скликалося народне ополчення. А система права доби Київської Русі заклала правові основи національної державності. Її уособлення – «Руська правда» урегульовувала суспільно-політичні, морально-правові відносини протягом кількох століть і склала підґрунтя для Литовського статуту й подальшого розвитку права Гетьманщини.

О. Романик

Науковий керівник – к.і.н., доц. І. Я. Терлюк

ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ ЯК ЛИТОВСЬКО-РУСЬКА ДЕРЖАВА *

Феодална роздробленість і монголо-татарська навала призвели до політичного занепаду земель Південно-Західної Русі (України). Вони стали об'єктом зазіхань з боку кількох сусідніх держав з різним рівнем розвитку й типом державного ладу. Основна частина політично роз'єднаних українських земель на середину XIV ст. опинились під владою Польського королівства (Галичина, частина Західної Волині, Західне Поділля (від 1430 р.) та, особливо, Великого князівства Литовського (Середнє Подніпров'я, Поділля, Волинь).

Державно-правовий розвиток українських земель в складі Великого князівства Литовського із середини XIV і до середини XVI століття тривалий час зумовлювався *характером входження земель Центральної й Північної України до складу Литви*. Відомо, що експансію литовців в Україну з точки зору способів реалізації історичи й юристи однозначно не трактують. Ситуація, коли у відносинах сторін майже не було ознак

* Рекомендовано до участі у підсумковій інститутській конференції та опублікування у збірнику тез 70-ї СНТК НУ «Львівська політехніка».

протистояння, відобразилася на механізмі утворення держави. Він відзначався поєднанням елементів завоювання руських територій з подальшим юридичним закріпленням відносин. Фактично від часу входження українських земель до складу ВКЛ, останнє тривалий час розвивалось на основі традицій руської державності.

У другій половині XIV ст. відбувався процес «ослов'янення» литовських правителів. Про це свідчать такі факти:

- Визнання руської мови офіційною державною мовою;
- Утвердження «Руської правди» державною правовою основою;
- Судочинстві:

Ø Судочинство на українських землях Великого князівства Литовського у своїх основних рисах мало в чому відрізнялося від судочинства в Києво-Руській державі. Воно характеризувалося суворим формалізмом, і здійснювалося усно й відкрито з дотриманням певних процесуальних обрядів. Було єдиним як для цивільних, так і для кримінальних справ. Весь процес мав позовний (звинувачувальний) характер. Сторонам судового процесу на загал надавались досить широкі процесуальні права. Реальний обсяг прав кожної зі сторін залежав від її станового і майнового становища. Представниками сторін у суді могли виступати професійні адвокати (за Статутом 1529 року – «прокуратори»). Ними могли бути тільки ті зі шляхтичів, які знали місцеве право. У ході судового процесу сторони доводили свою правоту за допомогою доказів: власне визнання; документальні свідчення; речові докази, присяга і свідки. На всіх етапах розвитку судового процесу в Литовсько-руській державі значну роль відігравало українське звичаєве (копне) право. Правові звичаї у судовому процесі зберігали своє значення й після появи Литовських Статутів.

Ø Порівняльний аспект литовсько-руської і московської правових систем (вчені «школи західно-руського права»)» указує на пріоритетне значення об'єкту захисту прав особи (на протигагу правам держави – в московському праві); широку участь населення в державному житті Литовсько-руської держави. Відзначається (Т. Бондарук), що українське право доби ВКЛ було генетично пов'язане з попереднім правом Київської Русі й наступним правом України.

- Розширення сфери впливу руського православ'я на терени Литовської держави;
- Запозичення литовцями руського досвіду військової організації, будівництва фортець,
- Налагодження податкової системи
- Формування структури князівської адміністрації Київської Русі.(Князь, рада, сейм).

Ø На чолі держави стояв князь. Йому належала законодавча, виконавча й судова влада, був військовим зверхником, проводив дипломатичні зносини з іншими державами.

Ø Ради (окремі удільні князі, бояри, намісники, духовні ієрархи та вищі урядовці) - була дорадчим органом, але з часом перетворилася на носія влади. З 1440 р. На раді вже обирали великого литовського князя. Кінець XV – початок XVI стає суб'єктом законодавчої влади. Всі свої дії які князь колись міг здійснювати самостійно тепер потрібно було узгоджувати з радою. За відсутності князя рада могла здійснювати усі його функції: чинити суд, мобілізувати армію, проводити зносини з іншими державами

Ø Сейм (військово-служиве боярство) - обговорювались найбільш актуальні питання внутрішньої та зовнішньої політики. Із входженням до сейму ради його називали, вальним (загальним)сеймом. Цьому органу належало: оголошення війни, встановлення військових податків, обрання великого князя литовського.

Велике князівство Литовське було своєрідною федерацією земель-князівств, повноцінними, рівноправними суб'єктами якої виступали землі Київщини, Чернігово-Сіверщини, Волині та Поділля. Удільні князі були у васальній залежності від великого князя, разом з ним входили до великокнязівської ради. Удільні князі фактично мали необмежену владу на місцях. Кожний удільний князь мав васалів з місцевих князів та бояр.

Ø Литовські правителі намагалися втримати під своїм контролем приєднані землі. З цією метою вони дотримувалися правила: «Старого не змінювати, а нового не впроваджувати».

Ø Офіційний титул литовського князя визначався словами: «Великий князь Литовський і Руський». З часу правління Ягайла (1377—1392 рр.) у Великому князівстві Литовському починають посилюватися тенденції централізму. У результаті цього, протягом 1385-1480 рр. українські землі втрачають автономію.

Отже, визнання влади великого Литовського князя не призвело до погіршення становища українського населення. Більше того, таке об'єднання земель стало мало не винятковим прикладом, коли українці (за тодішньою термінологією «руські») упродовж тривалого часу мали вільні умови для розвитку в державі, яка по суті за своїм характером стала Литовсько-руською. Про це свідчить: символіка на монетах, мова, структура адміністрації князя, військова організація, система оподаткування, православ'я як державна релігія, руське звичаєве право як основа правової системи ВКЛ.